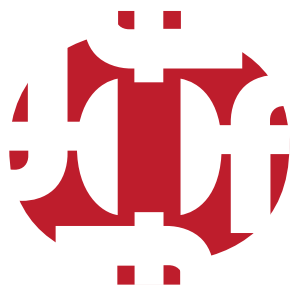

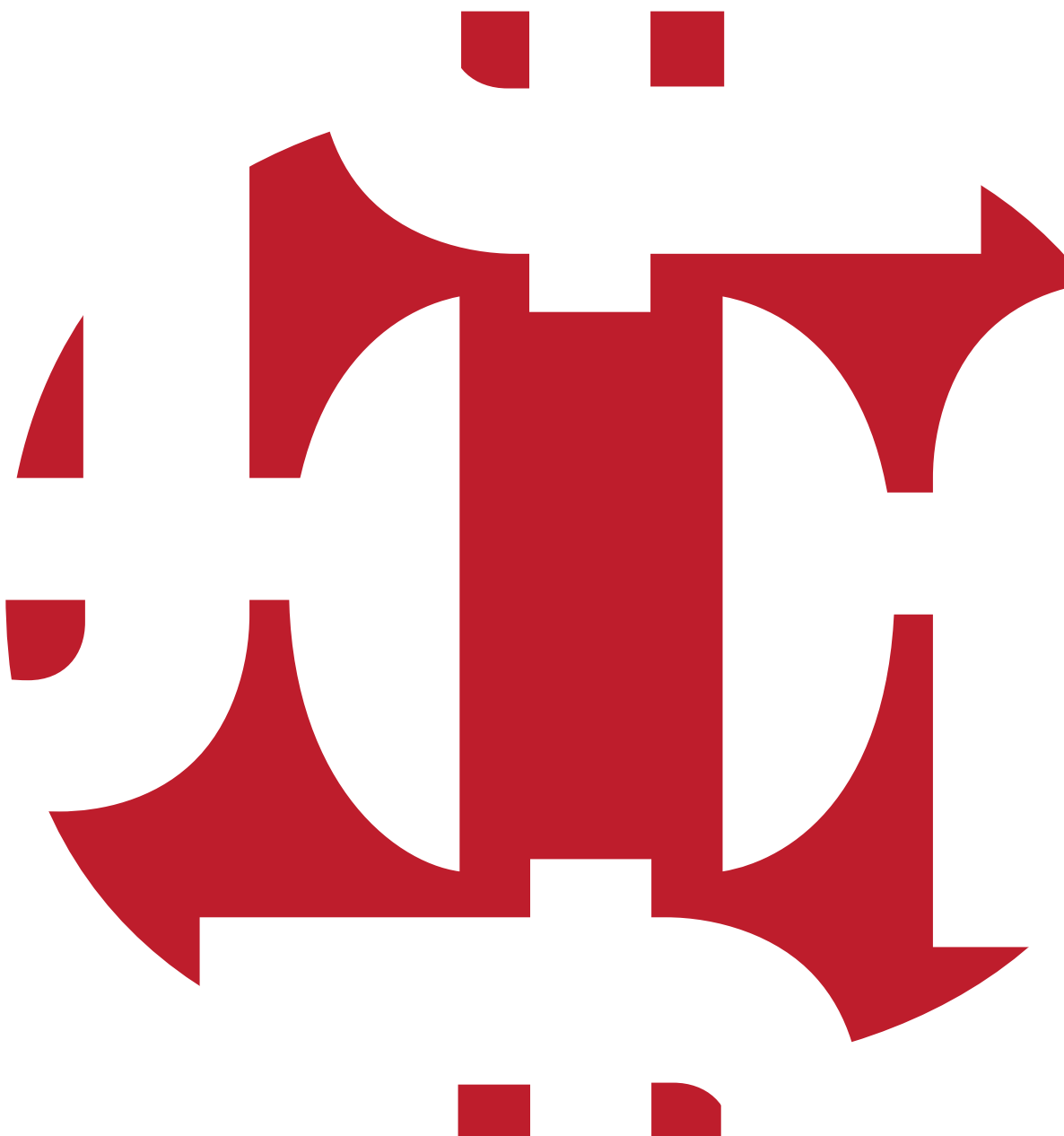
ISSN 2560-4414

Фолклористика

Часопис Удружења фолклориста Србије

Година шрећа, свеска 1, 2018

УДК 398

ISSN 2560-4414
e-ISSN 2560-3191
<http://folkloristika.org>
<http://folkloristics.org>

ФОЛКЛОРИСТИКА

Часопис Удружења фолклориста Србије

Година трећа, број 1, 2018

UDC 398
ISSN 2560-4414
e-ISSN 2560-3191
<http://folkloristika.org>
<http://folkloristics.org>

FOLKLORISTIKA
Journal of the Serbian Folklore Association
III, No. 1, 2018

Editors in chief

Sonja Petrović and Smiljana Đorđević Belić

Editorial board

Sanja Zlatanović, Branko Zlatković, Danka Lajić Mihajlović, Selena Rakočević,
Biljana Sikimić, Boško Suvajdžić, Đorđina Trubarac Matić

International editorial board

Margaret Beissinger, Ana Martinoska, Andrey B. Moroz, Jelenka Pandurević,
Tanja Petrović, Mihai Radan, Joanna Rękas, Carol Silverman, Veselka Toncheva

Advisory board

Nada Milošević-Đorđević, Ljiljana Marković, Aleksandar Jerkov, Dragana
Radojičić, Marina Ju. Martynova, Sofija Miloradović, Bojan Jović, Krinka
Vidaković Petrov, Petko Hristov, Laura Jiga Iliescu, Charalampos Passalis

FOLKLORISTIKA is published biannually

Publishers: Serbian Folklore Association, Belgrade; Faculty of Philology
University of Belgrade; University Library "Svetozar Marković", Belgrade

Printed by: Čigoja Štampa, Belgrade

Web: <http://www.folkloristika.org>, <http://www.folkloristics.org>

E-mail: folkloristika.ufs@gmail.com

ФОЛКЛОРИСТИКА

Часопис Удружења фолклориста Србије

УРЕДНИШТВО

Главни уредници

Соња Петровић и Смиљана Ђорђевић Белић

Чланови редакције

Сања Златановић, Бранко Златковић, Данка Лајић Михајловић, Селена Ракочевић, Биљана Сикимић, Бошко Сувајцић, Ђорђина Трубарац Матић

Чланови редакције из иностранства

Margaret Beissinger, Ана Мартиноска, Андрей Б. Мороз, Јеленка Пандуревић, Tanja Petrović, Mihai Radan, Joanna Rekas, Carol Silverman, Веселка Тончева

Савет часописа

Нада Милошевић-Ђорђевић, Љиљана Марковић, Александар Јерков, Драгана Радојичић, Марина Ју. Мартынова, Софија Милорадовић, Бојан Јовић, Кринка Видаковић-Петров, Петко Христов, Laura Jiga Iliescu, Charalampos Passalis

ФОЛКЛОРИСТИКА излази два пута годишње

Издавачи: Удружење фолклориста Србије, Београд; Филолошки факултет, Београд; Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“, Београд

Прелом и штампа: Чигоја штампа, Београд

Тираж: 100 примерака

Интернет страница: <http://www.folkloristika.org>, <http://www.folkloristics.org>

Е-пошта: folkloristika.ufs@gmail.com

Copyright © Израда и графички дизајн сајта: Мето Одобашић

Copyright © Логотип и корице: Омнибус, Београд

Copyright © Текстови у *Фолклористици*: Издавачи – Сва права задржана

Copyright © Фотографије у *Фолклористици*: ауторство је назначено у Изворима илустрација

Copyright © Графичко обликовање *Фолклористике*: Уредници

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

398

ФОЛКЛОРИСТИКА : часопис Удружења фолклориста
Србије / главни уредници Соња Петровић, Смиљана Ђорђевић
Белић. - [Штампано изд.]. - 2016, бр. 1- . - Београд : Удружење
фолклориста Србије : Универзитетска библиотека "Светозар
Марковић" : Филолошки факултет, 2016- (Београд : Чигоја штампа)
. - 24 cm

Полугодишње. - Друго издање на другом медијуму: Фолклористика
(Online) = ISSN 2560-3191
ISSN 2560-4414 = Фолклористика (Штампано изд.)
COBISS.SR-ID 238141196

ФОЛКЛОРИСТИКА

Часопис Удружења фолклориста Србије

ISSN 2560-4414 (Штампано издање)

ISSN 2560-3191 (Online)

Година трећа, број 1, 2018

ВОДЕНИ БИКОВИ И ВОДЕНЕ КРАВЕ У УСМЕНИМ ТРАДИЦИЈАМА СВЕТА II (УРЕДИЛА ЂОРЂИНА ТРУБАРАЦ МАТИЋ)

Djordjina Trubarac Matić, Water-Bulls and Water-Cows in Oral Traditions of the World.
Part 2 9–12

José Manuel de Prada-Samper, "I Have Already Seen in the Clouds": The Nature of the
Water-creature among the !xam Bushmen and their Modern Descendants 13–37

Юлия Викторовна Ляхова, Мотив «бык выходит из озера» в монгольском
фольклоре 39–53

Михаил Гардер, Редкая удача и смертельная опасность: коровы появляются из
воды 55–68

Нина Аксић, Варијанте предања о воденим биковима у југозападној Србији и
граничним областима 69–82

СТУДИЈЕ И ОГЛЕДИ

Јована Дишић, Веровање у судбину у записима из Црљенца 85–122

Јована Тодоровић, Како песници разумеју жртвени обред: *Непочин-поље* Васка
Попе кроз призму *Поетике жртвеног обреда* Миодрага Павловића 123–145

ИСТРАЖИВАЊА И ГРАЂА

Мирјана Закић, „Ој, кад ће прођем Шар-планину“: песмом кроз Сиринићку жупу
149–164

Зоја Карановић, „Не чуди се пијаном, ружном и немој украсти“: веровања у вези са
трудноћом, рођењем и болестима малог детета 165–171

Данијела Поповић Николић, Теренска истраживања усменог стваралаштва у
Заплању 173–183

ПРИКАЗИ И БЕЛЕШКЕ 187–207

Бојана Богдановић, Мали лексикони српске културе

Смиљана Ђорђевић Белић, Биље у традиционалним културама Словена

Младен Марковић, Морфологија српских народних песама

Јелена Јовановић и Маја Радивојевић, „Накићај се, Лазаре“

ХРОНИКА

Марија Миљковић и Дејан Илић, Пети међународни научни скуп Удружења
фолклориста Србије 211–218

Милина Ивановић Баришић, Ретроспективе и перспективе етнологије и
антропологије 219–223

Барбара Иванчич Кутин и Станка Дрновшек, Академик проф. др Марија Станоник,
словеначки књижевни фолклориста, словениста, етнолог 224–228

IN MEMORIAM

Данка Лајић Михајловић, Сећање на проф. др Драгослава Девића 231–236

Претходно саопштење

<https://doi.org/10.18485/folk.2018.3.1.4>

398.41(497.11-14)

821.163.41.09-343:398

Варијанте предања о воденим биковима у југозападној Србији и граничним областима

Нина Аксић

У раду се разматрају псеудоетиолошко предање о воденој крави и етиолошко о воденом бику, која смо чули на Пештерској висоравни. Приложена је необјављена приповетка Рамиза Шаћировића инспирисана другим предањем. Циљ нам је да представљањем овог новог материјала с терена дамо допринос истраживању места воденог бика у демонолошком систему југозападне и јужне Србије, као и дела Црне Горе, где је до сада забележен мали број предања о овом демонском бићу. Материјал се пореди са до сада објављеном грађом забележеном на поменутом простору, али и у другим деловима Србије и Балкана. Приложена је мапа ареала у коме су до сада забележена казивања о воденом бику на територији југозападне Србије и блиских граничних области, што може бити од користи при одабиру локација за будућа истраживања на овој територији.

Кључне речи: водени бик, водена крава, југозападна и јужна Србија, етиолошко предање

У овоме раду биће представљени подаци о воденим биковима прикупљени током теренског рада на новопазарској територији, с намером да се сагледају у ширем контексту раније забележеног фолклорног материјала на овом подручју (предања о воденом бику забележена су на територији Новог Пазара, Рибарића, Пештери, Рогозне, Ибарског Колашина, Косова и Метохије и у троуглу који се налази на југу-југоистоку Црне Горе, у чијем је географском центру Беране). Како је аутор ове студије био фокусиран на истраживања другачијег типа¹, предања о којима ће бити реч нису документована снимцима. Ипак, сматрамо да ће и маркирање пунктова на којима је потврђено предање о воденом бику и скицирање културолошког ареала бити корисни за даља детаљнија фолклористичка истраживања.

¹ Основна етнолошко-антрополошка и културолошка истраживања, у организацији аутора текста, била су везана за тему културног живота у Новом Пазару (институције културе, културне манифестације и културна политика) у периоду социјализма.

*

Непосредан повод за истраживање били су дечја фолклорна песма коју је забележио Ђамил Сијарић на Пештери² и предање које је у стилизованом облику објавио Бранислав М. Вуковић (чуо га је на Црном врху на Рогозни крај Новог Пазара). Ови извори су упућивали на постојање веровања о воденом бику у демонолошком систему југозападне Србије.

У оквиру наших основних етнолошко-антрополошких и културолошких истраживања на територији Новог Пазара и околине, обављених у периоду од 2013. до 2017. године, сусрели смо се у неколико наврата с казивањима у којима се помиње водена крава. Једно од њих се често могло чути у новопазарском крају. Обликовано је као шала између становника Новог Пазара и Рибарића, села покрај језера Газиводе, које се налази на путу између Новог Пазара, Зубиног Потока и Црне Горе, на територији општине Тутин. Потопљено је 1977. године изградњом хидросистема Ибар-Лепенац, када су се неки становници иселили у централну Србију, а они који су се вратили поново су саградили домове на обали језера, са малим измештањем. За ово језеро, које је настало релативно недавно, везано је једно предање у коме се помиње водена крава, тачније – крава која *риче* из воде. Иако се сматра пошалицом између грађана Новог Пазара и сељана из Рибарића, не може се са сигурношћу одбацити могућност да је помињање водене краве некаква алузија на познати фолклорни мотив. Варијанте овог предања имали смо прилике да чујемо од неколико саговорника. С обзиром на то да је у свих пет казивања сижејни модел био исти, може се извести следећа етноекспликација: једног дана Новопазарци су пеца-

² „He dored'te, hedoždente,
Da bodemo, da bijemo.
Nema vola do Stambola,
Da nadbode moga vola.
Nema bika do Travnika,
Da nadbode moga bika.
Čelo mu je od čelika
Rogovi mu od mizdraka (koplje)
A rep mu je od barjaka,
Hrbat mu je ko sinija,
A trbuh mu ko tepsija.
Đe god kine, krvca line,
Đe god fakne, kožu smakne“ (Pešter i Bihor, Sijarić 1953: 373).

Смиљана Ђорђевић Белић (2013) цитира ову песму и показује да и у другим фолклорним жанровима постоје мотиви упоредиви са онима из предања о воденом бику.

ли на језеру и у једноме тренутку су чули краву како риче, али им се учинило да се звук чује из воде, те су изговорили: „Види, риба риће!“, и тако се место прозвало Рибариће. Како је топоним Рибариће постојао и пре изградње хидроелектране и настанка језера, и будући да је сећање на некадашњу локацију истоименог села још живо међу становништвом, ово етиолошко предање има одлике шале, па ћемо га у раду условно звати псеудоетиолошким предањем. Овом шалом становници Рибарића алудирају на фонетске карактеристике говора Новопазараца, који већином изговарају глас ч палатализовано, а како потичу из града, наводно не знају да риче крава, а не риба. Основа за подсмех гради се, прво, успостављањем супротстављених група и односа *ми / они*, а напетост на релацији *село / град* остварује се подсмешљивом имитацијом говора *другог* коме се, с позиције супериорности домаћих, приписује непознавање реалија које постоје ван градске средине.

Несвакидашњи спој – ‘рикање краве’ – можда указује на то да је у овом случају мотив краве која риче из језера настао трансформацијом мотива воденог бика. Веровање у воденог бика је распрострањено на територији Србије, а у неким варијантама бик се приписује оглашавању јаком риком³. На могућност да се ради о бик упућује и Цвијићева белешка, према којој се у околини Плавског језера у Црној Гори причало да „има нека велика риба, која риче као во“ (Цвијић 1989: 167). Оваква су се предања могла чути и у Васојевићима, око Биоградског и Шишког језера (Цвијић 1989: 167).

Једну од варијанти предања са територије југозападне Србије у којима се помиње водени бик чули смо средином јануара 2018. године од господина Рамиза Шаћировића, професора у пензији. Предање је упамтио из свог родног краја, Угљанског поља на Пештери. У њему се помиње водени бик који је некада израњао из Сребрног језера, које више не постоји. Треба напоменути и то да се некадашње језеро налази на крашком терену, на коме су данас копови мрког угља, те је терен порозан. Шаћировић казује да је на Пештери, на Угљанском пољу некада постојало Сребрно језеро из кога је водени бик излазио и морио стада. Једнога дана је чобанин решио да свом бик устави челичне рогове, како би био равноправан у борби са воденим биком. Пустио га је да се бори с њим и након дуге борбе оба бика су „потонула“ и нестала. После тога мештани су данима, пред залазак сунца, могли да чују рик коју је допирала из тресетишта, а престала је након неког времена. Данас се „потолина“ или „утонуће земље“ где се борба одиграла назива Бикова рупа.

Детаљи, попут помињања конкретног назива језера из кога је изашао водени бик, микропонима на ком се одиграла борба бикова (Би-

³ За детаљне податке о предањима с овим мотивом в.: Трубарац Матић 2016б: 169.

кова рупа), као и опис изгледа тог места – велике увале у коју су могли упасти бикови, део су уобичајене технике истицања веродостојности казивања, која се постиже „појединим приповедачким средствима, нпр. навођењем имена актера догађаја (...) упућивањем на конкретна места (крај села, долина итд.)“ (Ђорђевић Пејовић, Ристић 2017: 51).

Ако наведено предање упоредимо са општим моделом који је карактеристичан за јужнословенске варијанте (модел је предочен у: Раденковић 1999; Ђорђевић Белић 2013; Трубарац Матић 2016а), уочавамо поклапања и мимоилажења у односу на сижејну схему описану у наведеним студијама. Главну разлику представља мотив потонућа бикова у земљу који, колико нам је познато, до сада није забележен у овом облику⁴. Уместо да се поражени водени бик врати у воду и да вода затим пресуши (што је најчешћи епилог ових предања), овде у земљи нестају оба бика, а на месту борбе ствара се рупа. Дакле, рупа настаје у земљи у близини језера, а каснији нестанак језера, како истиче казивач, нема везе са овим предањем. Још једна разлика између завршетка овог и других, мотивски и сижејно сродних предања је изостанак мотива казне „која сустиже заједницу и/или директне учеснике у овом догађају“ (Ђорђевић Белић 2013: 104).

Мотив ковања челичних или гвоздених рогова јавља се у многим варијантама из источне Србије.⁵ Према мишљењу Љубинка Раденковића, ковање „дели време на оно пре ковања, када је неприкосновено господарило хтонско биће у облику бика, и оно после ковања, када то биће бива прободено и поражено гвозденим шиљком“ (Раденковић 1999: 262). Шаћировићева варијанта већином мотива (првобитна доминација воденог бика простором око језера, наоружавање домаћег бика гвозденим роговима, борба бикова и др.) одговара онима са истока и југа Србије, док се од њих разликује присуством мотива бикова који пропадају у земљу.

Инспириран овим предањем, Шаћировић је написао приповетку коју нам је доставио у рукопису (будући да није објављена), а ми је овом приликом прилажемо (в. прилог 2).⁶ Предање које је Шаћировић

⁴ Мотив пада бика у бездан наводи Апостол Поп-Јовановски, професор из Скопља. Страшан бик је „на шиљате рогове натицао стоку и људе“ на планини Китка. Према савету неког старца начињено је „ругобно плашило“ које је постављено на руб понора, „а бик како угледа баука спонадне га гроза, рикне силовито да се сва гора протресе, јурне јаростан и са грдилом на роговима пропадне у бездан. Народ се тако курталише напасти. У исти часак, бистра понорница подно планине Китке постане црвена од бикове крви што се источи, те је прозову Црвена вода“ (Милојковић 1985: 15–16).

⁵ Више о овоме видети у: Крстић 2014.

⁶ Приповетка представља занимљив и пажње вредан пример ауторске обраде фолклорних мотива, па може имати значај за проучавање поступака ауторске стилизације фолклорног материјала, чиме се ми нећемо бавити.

испричао подудар се у готово свим елементима са стилизацијом у уводу приповетке. За нас је интересантна измена коју Шаћировић уноси, истичући њоме контраст на релацији *домаће / дивље*. Наиме, у предању се помиње бик (из стада), а у приповеци – во, што „упућује на разлику на релацији култура – природа: култивисана животиња, људском интервенцијом припремљена за рад у пољу и служење човеку, може се сукобити с представником исте врсте који има снагу и особине стихије“ (Ђорђевић Пејовић, Ристић 2017: 53). У приповеци се детаљније описује нестанак бикова: „Дивоња насрну свом снагом на воденог бика савијајући му главу која дотаче земљу. Дивоња још јаче насрну и... бикови одједном несташе.“ Овакав опис могао би указивати на то да бикови нестају уронивши у земљу јер на том месту настаје рупа, што не кореспондира са уобичајеним епилогом у коме се водени бик враћа у воду. Но, и даље остаје отворено питање непостојања овог језера данас, тј. могуће имплицитне узрочно-последичне везе између нестајања воденог бика и нестајања самог језера, иако аутор приповетке сматра да та веза не постоји.

Потврду и допуну предања са Пештери налазимо у стилизованим записима Бранислава М. Вуковића (Црни врх на Рогозни, крај Новог Парара) и Владимира Бована (села око реке Ситнице на Косову).

Језеро на Црном врху

Предање каже да је језеро на Црном врху, на планини Рогозни, било огромне дубине. У њему је живела нека ала и друге утваре које су се могле претворити у бика, овна и друге животиње. С прољећа, кад се ливаде забране у селима, чобани су своју стоку гонили у планину и тамо живјели у бачијама. Стоку су појили једино на језеру, јер воде другдје није било. А онда би из језера излазио бик, ован или јарац и водио борбу са животињама своје врсте. Истовремено су те животиње из језера оплођавале стоку. Идућег прољећа, када би чобани поново дотјерали стоку на језеро, сва младунчад би, на глас животиње своје врсте која би се појавила, одлазила у језеро. Ако би се, на примјер, појавио бик и рикнуо, сва би његова телад отишла у језеро, а он би водио борбу са осталим биковима. Када би био исфашан од рогова, скочио би у језеро и сва би вода била црвена од његове крви. А онда би ала изашла из језера уз огромно таласање воде и стравичном риком плашила стоку и чобане. Таласи воде су понекад бивали толики да су давили све живо наоколо.

Овакви случајеви су се догађали и са овновима и јарчевима. Мјештанима околних села је све ово дојадило, па се договоре да западе језеро и да тим неманима стану на крај. Остригли су ста-

до оваца црне боје без биљега, јер ранији покушаји са бијелом вуном нијесу успјели. Сјераву вуну су ставили по гредама које су на одређену дубину поставили у језеро и та сјерава црна вуна није више дала неманима да изађу на површину. Послије тога су се у околини појавили многи извори испод језера (Вуковић 1987/1988: 31).

И у овом тексту уочљива су знатна одступања од претходно описаног сижејног модела, типичног за југоисточну Србију. Водени бик је тек једна од „утвара“ које обитавају у језеру. Поред њега, ту живе водени јарац, водени ован и застрашујућа ала (способна да ствара таласе тако велике „да су давили све живо наоколо“). Детаљ који говори о томе да враћање у воду искрвављене и повређене водене животиње (вола, јарца или овна) изазива љутњу але („онда би ала изашла из језера уз огромно таласање воде и стравичном риком плашила стоку и чобане“) имплицитно упућује на везу између ових демонских бића и на могућност да је ала нека врста заштитника осталих. Све животиње у које се могла претворити ала, тј. водена неман, мушког су пола, уз то су рогате, што се уклапа у фолклорни образац везан за хтонско обележје водене немани. Овом и другим варијантама предања о воденом бику на Балкану заједничко је што је водени бик оплодио стоку из стада, тј. домаћу стоку, а затим дозивањем „узимао“ младунце к себи.⁷ Крај предања је специфичан: мештани су остригли црну вуну са стоке, поређали је по гредама које су ставили у воду, и на тај начин се решили немани. Занимљиво је то што се за победу над немани употребљава искључиво црна вуна, и то од „оваца црне боје без биљега“, а могуће је да црна боја указује на сличност са воденим биком, који се углавном описује као биће црне боје.⁸ Сам крај, у коме се говори о појави извора под водом, један је од уобичајених завршних мотива у оном типу сижеа који подразумева затварање првобитног извора вуном⁹, при чему напомињемо да овог мотива нема у варијанти забележеној на Пештери.

Одступање од сижејног модела скицираног у студијама Љ. Раденковића (1999), С. Ђорђевић Белић (2013) и Ђ. Трубарац Матић (2016а) уочава се у изостанку сукоба домаћег и воденог бика опремљеног гвозденим роговима, па се одступање види као померање ка сижеу о води коју сељани заптивају вуном након што се неко удавио. Овакав се пак сиже среће и на територији села Церова, као и на територији пиротског села Камик, али се, како Дејан Крстић истиче, у варијанти из Ками-

⁷ Више о овом мотиву у предањима видети у: Трубарац Матић 2016а: 264.

⁸ О боји бика више видети у: Трубарац Матић 2016а: 255.

⁹ Више о овме видети у: Крстић 2014.

ка не помиње водени бик иако „је јасно да је реч о варијанти у којој се мешају легенда о воденом бику и легенда о затварању извора“ (Крстић 2014: 175). На основу представљених предања са Пештери и са Црног врха (Рогозне) могуће је уочити паралелно постојање два сужејна типа у којима се јавља водени бик: а) модел са мотивом рањавања бика и његовог нестајања у води, а касније и пресушивањем те воде; б) модел са мотивом заптивања воде вуном. Потврду постојања првог сужејног модела у југозападној Србији налазимо и у варијанти са централног Косова. Запис из рукописа Дене Дебељковића (Бован 1980) отвара могућност ширења мапе културног простора на ком су потврђена предања првог сужејног типа.

Водени бик

У Ситници се налазе страшно дубока, лажна места, вирови, који варају људе те се при купању или прелажењу преко ње даве и утопују. Нема лета и зиме да се по кој човек не удави у њу. Не стоји она без курбана ни једне године. Дави она људе и кад је велика и кад је мала.

Деца и људи кад се уче да пливају у Ситници они праве од шеварке и мекиша снопчиће мале па туре под грудима и мишићима па онда рукама тегљу воду косиштама, нарочито за блато начињена. Неки су правили снопове и онако просто као дрва товарили га а други су га као шуму окрећали и товарили га. Били су онда добри и сложни раденици па су слабима са јаком стоком својом трчали у помоћ и кола натоварена им вадиле из блата. Више пута је блато остало непокошено кад су била кишовита лета јер се није могло улазити у њему од велике воде а није могло ни на суши да се ступа у њему на свим местима због лежеће воде.

Причају сељаци из оближњих села, нарочито Рабовчани, како се је ту појављивао водени бик који је трчао у блату или мутио воду па је тукао њихову стоку а како су они у то време имали добру стоку као и бикове, то су њихови бикови трчали на глас воденог бика и често су се тукли. Разуме се, водени је бик у свако време њих тукао. Због тога су морали ови правити својим биковима жељезне рогове да му се могу одупирати. Овакви бикови освајали су га и долазили су са крвавом главом и роговима кући (Бован 1980: 106).

У наведеном тексту, који садржи донекле редукован сиже предања које смо разматрали, уобичајени део епилога заправо је представљен на самом почетку. Овде се помиње бик који је трчао по блату и мутио

воду, што не налазимо у пештерским примерима, али је блато као место његовог станишта уобичајено у другде забележеним варијантама. Занимљив је и почетак у ком се помиње река са пуно вирова. Пошто река није уобичајено станиште воденог бика, ово се објашњава тиме што се водени бик налази у блату пуном воде, покрај реке. Помињање људске жртве, тј. мештана који се даве у вировима сваке године, можда би се могло повезати са утицајем представа о воденом бику.

*

Предања о воденом бику, чији су мотиви детаљније представљени у раду Љ. Раденковића (1999), осим на територији Новог Пазара, Рибарића, Пештери, Рогозне, Косова (села око реке Ситнице) и Црне Горе, срећу се и на територији Ибарског Колашина (Божовић 1997) и Метохије – Црна Врана (Подрима) (Филиповић 1967). Сакупљени и представљени подаци, чини се, омогућавају да се оцрта ареал у ком је потврђено предање о воденом бику, али би за формирање јасније и прецизније слике свакако било неопходно обавити шира истраживања. Ипак, подаци изнесени у овом раду допуњавају делове слагалице везане за слику о распрострањености веровања везаних за воденог бика и са њима скопчаним предањима.¹⁰

На крају треба закључити да се водени бик или во, у неким случајевима чак и јарац или ован, појављују на подручју разматраних регија у различитим фолклорним и књижевним жанровима (предање, приповетка и песма), али и у различитим сужејним моделима. Истраживања на ширем терену, посебно у селима у којима постоје стајаће воде, допринела би допуњавању корпуса грађе и утврђивању сужејних модела.

¹⁰ Прегледом дијалекатских речника из области које су језички и културолошки најсродније терену југозападне Србије дошли смо до закључка да ни у једном нема податка у вези са воденим биком под одредницама *вода* и *бик*, што свакако не мора значити да реалије и синтагме *водени бик* заиста нема на истраживаним теренима (Букумирић 2012; Гаговић 2004; Елезовић 1932; Стијовић 1990; Ђупић и Ђупић 1997).

Прилог 1

- 1. Пештер (Угљанско поље)
- 2. Нови Пазар
- 3. Рогозна (Црни врх)
- 4. Рибариће
- 5. Ибарски Колашин
- 6. Робовце (Рабовце)
- 7. Црна Врана (Подрина)
- 8. Плавско језеро
- 9. Биоградско и Шишко језеро

Графички приказ обрађеног ареала

Прилог 2

Вргача

(У Угљанском пољу, близу села Тузиње легенда каже да се налази БИКОВА РУПА, да се ту одиграла битка волова-бикова и да су потонули у тој провалији. Наиме водени бик је излазио из Сребреног језера на Пештери и морио стада говеди окол језера. Супроставио му се један во и они су потонули у рупу.)

Продоран и силан глас пробуди Хазира из кошмарног сна који му је више био тежак товар него спас за одмарање. Цио дан је трчао и скупљао говеда која је боцкао обад и она бјегала а он тјерао и враћао. Још једном се огласи и сад он разазнаде да је рика бика и да долази из Сребреног језера. – Ооо, да није Дивоња изишао из тора? – зачуди се Хазир.

Скочи из постеље, натуче чакшире* и џамадан* и онако бос истрча напоље. Погледа по торовима и видје да су сва говеда мирна, леже и преживају. Понеко теле стоји и маше репом. Хазир прошета до Дивоње који свезан јаким ланцем лежи и прежива. Врати се те се спушти, у сад већ, хладну постељу. Како је пролетос истерао стоку на испашу спава у кућеру* и чува велико стадо говеди. Напасао их је око језера кад је вријеме попаска* и када требају младочне* краве помустити, одморе се док је јака врућина, па кад прехлади пушта их а она по навици устаљеном стазом те у шуму, у хладовину.

Није могао више да заспи. Оно што је чуо уселило му се у мисли. Није могао чуда да се начуди и нешто га таче да се најежи. Све му се чинило да гласање налик рике бикова долази из језера.

Док су жене музле краве таман натоварише штругље на главе и одоше према млеку* проломи се рика и из језера изрони црн бик са дугим роговима, тресући са себе воду и тако немиран и азгин* улете међу говеда Хазирова. Неколико бикова и крава остави за собом у крви. Тако растројен у трку стиже и у друга стада и направи дар мар. Сви чобани у чуду и страху посматрају чудну појаву не усуђујући се да било шта учине. Како је изронио из језера тако се и врати. Језеро се умири. Чобани сакупише раштркана уплашена говеда, прикупише мртва а рањена оставише код станова* да се опораве.

Од тога јутра врло често појављивао се бик и правио штету околу језера.

Једнога дана стиже бик опет у Хазирово стадо и поче да прави штету. У једном тренутку залете му се Дивоња и они се почеше бости. Одједном бик из језера отрча те у језеро. Можда је ожеднио па није могао више да бива околу језера.

Видевши то да Дивоња нема страха од воденог бика, Хазир оде до старог оца да узме изун* да направи гвоздене рогове волу како би се могао носит са биком. Отац га упуту мајстору који ће му најбоље направити то што хоће.

Хазир ухвати Дивоњу, натуче му улар на главу и пође мајстору. Цио дан је боравио код мајстора који се својски трудио да направи рогове што убитачније јер је и он чуо за чудна бика из језера који прави такву штету чобанима. Кад заврши, нови гвоздени рогови се забијелеше на Дивоњиној глави. Врати се Хазир пред акшам* и планинке* се чудеше. Комшије дођоше да виде чудне рогове и у себи се помолише богу да Дивоња надјача воденог бика, да курталише* народ и стоку од њега.

Прође неки дан. Једног јутра поново се проломи рика над језером. Водени бик, пун снаге и жељан слободе, уз рику и буку изиђе из језера те по стадима поче да чини штету. У хал* је заробио чобане. Кад се примаче водени бик Хазировом стаду, Дивоња, поче да буче и риче, изазивајући воденог бика. Примаче се водени бик Дивоњи који му се избечи. Почеше се ребрити и страшити један другог. У једно вријеме грунуше рогови о рогове. Почеше један другога ударати роговима. Скачу чепутине* са воденог бика а и са Дивоње. Један другом нису дали могућност да се надмудре у снази. Поче се купити народ да гледа борбу чудних бикова, борбу коју нити је кад видио, нити ће је икада видјети. Борба није јењавала. Волови су насртали један на другог. Водени бик је од силине и азгинлука атаковао док је Дивоња бранио своје стадо и част својих газда.

Раштркане групе и групице нијемо и помно су посматрале ову борбу коментаришући и дивећи се биковима. Како је почела тако се и наставила борба не престајући ни за тренутак. Бикови су били ријешени да један другога докрајче, како би један био побједник и преузео сва стада око Сребреног језера. Земља се угибала под њима. Људи су осјећали подрхтавање тла. Оугла-ла маса на ударце рогове о рогове па и не чују само гледају шта ће бити следећег тренутка. Најзад се почеше ударати на једно мјесто не измичући далеко. Стоји прасак, све се као нешто ломи испред посматрача, прасак удараца и све јаче подрхтавање тла.

У најжешћем налету Дивоња насрну свом снагом на воденог бика савијајући му главу која дотаче земљу. Дивоња још јаче насрну и..... бикови одједном несташе. Трљају посматрачи очи у невјерици да оба бика несташе. Потраја чуђење још који тренутак док се неко не одважи да потрчи према мјесту гдје су их задњи пута видјели у жестокој борби. Кад стигаше умало неколико њих не попадале у дубоку провалију. Нигдје бикова

ни трага ни гласа од њих. Завиривали су са свих страна. Испред њих је зјапила дубока провалија и ништа више.

Причалац би на крају ове легенде увијек завршио констатацијом:

Још и дан данас се често чује прасак и подрхтавање земље. Они се бију негдје на други свијет, значи борба и даље траје.

От тада народ ову потолину прозва БИКОВА РУПА па и дан данас стоји и рупа и назив.

Речник мање познатих речи

попасак – подневна мужа крава и оваца

чакшире – врста панталона

азгин – јак и надмен

акшам – мрак

изун – допуштење, дозвола

курталисати – ослободити

кућер – исплетена кућица за једну особу у којој је спавао чобанин код стада

младочне краве – тек отељене краве које имају доста млијека

млекар – посебна зграда за чување млијека и мљечних производа, сира и кајмака

планинка – жена у планини код стада која је музла и правила сир и кајмак

хал – мука, невоља

чепутине – дијелови коже коју шиљати рогови кидају са бикова

штругља – дрвена посуда у којој је жена музла краве и овце

Рамиз Шаћировић

Библиографија

Бован, Владимир (прир.) (1980). *Народна књижевност Срба на Косову. Народне приповетке I*. Приштина: Јединство.

Божовић, Благоје (1997). *Народни живот у Ибарском Колашину*. Зубин Поток, Приштина: „Стари Колашин“, Нови свет.

Букумирић, Милета (2012). *Речник говора северне Метохије*. Београд: Институт за српски језик САНУ.

Вуковић, Бранислав М. (1987/1988). Легенде из Санџака. *Расковник XIII(50)*, 28–32.

Гаговић, Светозар (2004). Из лексике Пиве (село Безује). *Српски дијалектолошки зборник LI*, 1–312.

Ђорђевић Белић, Смиљана (2013). Власински водени бик. *Aquatica. Књижевност, култура*. Ур. М. Детелић и Л. Делић. Београд: Балканолошки институт САНУ, 103–130.

- Ђорђевић Пејовић, Сузана и Бојан Ристић (2017). Водени бик у изворима из Локве: Фолклористички и дијалектолошки осврт. *Фолклористика* 2(2), 47–61.
- Елезовић, Глиша (1932). *Речник косовско-метохиског дијалекта. Српски дијалектолошки зборник IV*, 1–477.
- Крстић, Дејан (2014). Легенда о воденом бику. *Развитак* LIII(245/246), 169–176.
- Милојковић, Мирко (1985). *Легенде из наших крајева*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Раденковић, Љубинко (1999). Митолошки становници вода. Водени бик. *Даница*, година шеста, 257–270.
- Сјјарић, Ћамил (1953). Iz narodnog života Bihora i Pešteri. *Bilten Instituta za proučavanje folkloru* 2, 371–385.
- СТИЈОВИЋ, Рада (1990). Из лексике Васојевића. *Српски дијалектолошки зборник XXXVI*, 119–380.
- Трубарац Матић, Ђорђина (2016а). Балкански водени бик: типолошко одређење сагледано у контексту представа о воденим биковима у другим европским и светским традицијама. *Савремена српска фолклористика III*. Ур. Б. Сувајцић и др. Београд: Удружење фолклориста Србије, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“, Филозофски факултет Универзитета у Нишу, 253–270.
- Трубарац Матић, Ђорђина (2016б). Водени бик балканских и других светских традиција: порекло представе. *Гласник Етнографског института САНУ LXIV(1)*, 163–178.
- Ђупић, Драго и Жељко Ђупић (1997). Речник говора Загараца. *Српски дијалектолошки зборник XLIV*, 1–615.
- Филиповић, Миленко С. (1967). Различита етнолошка грађа. *Српски етнографски зборник LXXX*, 1–330.
- Џвизић, Јован (1989). *Сабрана дела. Говори и чланци*, књ. 5, том 2. Ур. Радомир Лукић, Емина Куленовић-Грујић, Драгутин Ранковић. Београд: Српска академија наука и уметности, Књижевне новине, Завод за уџбенике и наставна средства.

Variants of Narratives on Water Bulls in Southwestern Serbia and Culturally Related Areas

Nina Aksić

Summary

The paper is based on presenting and analyzing new folkloric material about water bulls and cows: two legends (one etiological and other pseudoetiological) and a short-story inspired by the first one. By presenting this material, we tried to give our contribution to the research of narratives about water bulls on the territory of southwestern and southern Serbia and a part of Montenegro, where scarce folkloric material of that kind has been found. The presented material is observed in the con-

text of folkloric materials previously published and collected in the mentioned region and in other parts of Serbia. At the end of the paper, a map of the area in which the discussed materials have been recorded is offered, which can be useful for future research of the topic.

Key words: water bull, water cow, southwestern Serbia, etiological legend

др Нина Аксић
Етнографски институт САНУ, Београд
Е-пошта: nina.aksic@ei.sanu.ac.rs

Примљено: 2. 3. 2018.
Прихваћено: 11. 5. 2018.